

Wstęp

Islam od wieków kształtuje krajobraz Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej, wpływając na politykę, kulturę i codzienne życie zamieszkujących ten region 500 milionów ludzi. Utopia sprawiedliwego państwa – kalifatu, na czele którego stoi następca Proroka Muhammada, z jednej strony pociągała i pociąga wielu muzułmanów, z drugiej strony zawsze napotykała na przeszkody natury politycznej i społecznej. Wynika to przede wszystkim z heterogeniczności najmłodszej z trzech religii abrahamowych – różnice w interpretacji Koranu przez surowe nurty salafickie czy liberalniejsze hanafickie są zasadnicze. Poza tym państwa arabskie od ponad dwóch stuleci balansują między dążeniem do stworzenia społeczeństwa opartego na zasadach prawa muzułmańskiego (szariatu) a koniecznością dostosowania się do realiów współczesnego świata. W rezultacie w większości krajów na Bliskim Wschodzie i w Afryce obowiązuje podwójny system sądownictwa – religijny i świecki.

Arabskie reżimy często wykorzystują religię do legitymizacji swoich działań, zaś ograniczanie wolności obywatelskich jest powszechną praktyką w regionie. Jednak młode i coraz lepiej wykształcone społeczności krajów muzułmańskich stawiają opór, czego przykładem mogą być wydarzenia tzw. arabskiej wiosny. W latach 2010-2012 protesty przetoczyły się przez większość państw WANA (West Asia-North Africa), a stały za nimi: niezadowolenie z warunków życiowych, bezrobocie, rosnące ceny żywności, korupcja i nepotyzm. W wyniku tychże buntów upadły autorytarne władze w Tunezji, Egipcie, Libii i Jemenie. Zwycięstwa miały wszelako ograniczony zasięg, a protestującym w innych miejscach nie udało się osiągnąć swych celów. W Syrii i Libii wybuchły krwawe wojny domowe, które trwały latami i spowodowały ogromne cierpienie ludności. Egipt doświadczył powrotu do autorytaryzmu po początkowych nadziejach na demokratyzację. W Jemenie trwa długotrwały konflikt z udziałem wielu stron. Opisywana niestabilność polityczna przekłada się na wzrost ekstremizmu religijnego oraz zahamowanie procesów demokratyzacji – w wielu miejscach nastąpił

regres w zakresie praw człowieka, w tym praw kobiet. Arabska wiosna nie przyniosła realizacji oczekiwanej utopii wolności i sprawiedliwości, a jej dziedzictwo pozostaje złożone i niejednoznaczne.

Mimo prominentnej roli religii, świat arabsko-muzułmański charakteryzuje się pragmatyzmem w polityce, czasem wymagającym działań niemających z islamem nic wspólnego. W istocie arabskie elity rządzące muszą wybierać między ideologicznymi aspiracjami a realiami geopolitycznymi, niejednokrotnie decydując się na ustępstwa w polityce wewnętrznej i zagranicznej, nawet w konfliktach o fundamentalnym znaczeniu. Współpraca z Zachodem, mimo istniejących napięć, bywa dla niektórych priorytetem ze względów ekonomicznych i bezpieczeństwa. Wiele państw arabskich podejmuje reformy społeczne i gospodarcze, aby zapewnić lepsze warunki życia obywatelom, nawet jeśli oznacza to odstępstwa od tradycyjnych norm. Pragmatyzm świata arabskiego widoczny jest więc w dostosowywaniu do zmieniających się warunków globalnych, przy czym ideałem pozostaje zachowanie specyfiki religijno-kulturowej.

Niniejszy tom dotyka tych wszystkich problemów, a choć koncentruje się na Libii, to geograficznie obejmuje obszar od Izraela/Palestyny aż po Maroko. Właśnie klucz geograficzny pomógł uporządkować zebrane artykuły młodych polskich badaczy – głównie politologów i orientalistów. Tylko pierwsze opracowanie dotyczy niemal całego regionu; pozostałe skupiają się na poszczególnych państwach, a nawet miastach. Dominuje więc perspektywa państwo- i miastocentryczna, zaś metodologicznie studium przypadku.

Otwierający monografię tekst Anny Bober-Kotarbińskiej, prawniczki z Uniwersytetu WSB Merito w Gdańsku, uwzględnia całą Ligę Państw Arabskich (założoną w 1945 roku międzynarodową organizację skupiającą większość państw arabskich), a konkretnie dotyczy postrzegania na tym obszarze Arabskiej Karty Praw Człowieka (ArabKPC). Artykuł przedstawia historyczny kontekst powstania Karty, relacje państw arabskich z państwami euroatlantyckimi oraz wpływ islamu na prawo. Autorka stosuje metodę historyczną, dogmatyczno-prawną i komparatystyczną, analizując zarówno mocne, jak i słabe strony ArabKPC. Krytycznie ocenia brak mechanizmów egzekucji i niejasności dotyczące praw kobiet i kary śmierci. Porównanie z Kairską Deklaracją Praw Człowieka w Islamie podkreśla partykularny charakter ArabKPC. Ta ostatnia, mimo pewnych postępów, nie gwarantuje peł-

nej ochrony praw człowieka ze względu na brak zgodności niektórych jej postanowień z prawem międzynarodowym. To, co według Bober-Kotarbińskiej zasługuje na uznanie, to regulacje proklamujące równość osób niepełnosprawnych (art. 3 ust 1 ArabKPC) oraz stanowiące o ich uprawnieniach (art. 40 ArabKPC). Artykuł kończy się refleksją nad koniecznością dalszej ewolucji ArabKPC w kierunku pełnej zgodności z uniwersalnymi standardami praw człowieka.

Wątki prawnicze, zwłaszcza z zakresu prawa międzynarodowego, obecne są również w kolejnym tekście. Aleksandra Kassem, która przez wiele lat żyła i pracowała na Bliskim Wschodzie, analizuje spór o status Jerozolimy Wschodniej w kontekście konfliktu izraelsko-palestyńskiego. Autorka wskazuje na sprzeczne roszczenia obu stron, uwzględniając ich historyczne i religijne argumenty. Dużo uwagi poświęca miejscom świętym dla judaizmu (Wzgórze Świątynne ze Ścianą Płaczu) oraz islamu (Haram asz-Szarif). Wskazuje na utrudniające kompromis wzajemnie wykluczające się narracje. Opisuje izraelskie działania obejmujące budowę osiedli i wprowadzania ograniczeń dla Palestyńczyków. Jej kompleksowa analiza sięga czasów biblijnych, a kończy się na współczesności. Szczególnie interesujące są rozważania na temat problemu identyfikacji i przynależności jerozolimskich Palestyńczyków oraz polityki demograficznej Izraela w Jerozolimie Wschodniej.

Problemy innej słynnej metropolii stanowią oś rozważań Kamila Kozaka z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kair, nazywany przez Egipcjan *Umm al-Dunja* (Matką Świata), to najludniejsze i największe miasto arabskie. Autor analizuje projekt Nowej Stolicy Administracyjnej Egiptu, która powstaje na pustyni, około 45 kilometrów na wschód od Kairu, w kontekście historycznych projektów urbanistycznych, krótko omawiając wcześniejsze próby budowy nowych miast. Megamiasto ma rozwiązać problemy demograficzne i infrastrukturalne Kairu. Krakowski orientalista wskazuje na liczne cele projektu, w tym polityczne, ekonomiczne, społeczno-kulturowe i infrastrukturalne. Projekt ma poprawić wizerunek władzy i bezpieczeństwo wewnętrzne, ponadto oczekiwane są korzyści ekonomiczne płynące z inwestycji zagranicznych, ale także wzrost zamożności egipskiej elity. Nowa Stolica ma szansę stać się miastem dla elit, jednak ten scenariusz pogłębiłby już dość ostre podziały społeczne. Kamil Kozak dochodzi do konkluzji, że cele projektu są wieloaspektowe i ambitne, jednak istnieją wątpliwości co do jego skuteczności.

Artykuł Jeremiego Chelisa z Uniwersytetu Warszawskiego otwiera część poświęconą Libii. W latach 1969-2011 rządy autorytarne sprawował w niej Mu'ammad al-Kaddafi. Arabista z UW analizuje wizję polityczną tegoż, przedstawioną w pierwszej części wydanej w 1975 roku *Zielonej książki*. Czytelnik zapoznać się może z poglądami Al-Kaddafiego odnośnie do parlamentu, partii politycznych, klasy społecznej i referendum. Omówiona zostaje koncepcja demokracji bezpośredniej sprawowanej poprzez komitety ludowe i kongresy. Autor poddaje analizie proponowane przez Al-Kaddafiego rozwiązania prawne i mechanizmy kontroli społecznej, krytycznie ocenia przy tym referenda jako narzędzie demokratyczne. W części poświęconej systemowi komitetów i kongresów, jako alternatywy dla parlamentu i partii, wskazuje zarówno zalety (zapewnienie kontroli społecznej), jak i wady (brak mechanizmów egzekucji). Nawiązując do tytułowego napięcia między utopią a pragmatyzmem, Jeremi Chelis podkreśla kontrast między utopijną wizją a rzeczywistością rządów Al-Kaddafiego.

Następne dwa teksty są pokłosiem badań przeprowadzonych w Libii przez Studenckie Koło Naukowe Kultur Wschodu Uniwersytetu Warszawskiego. Franciszek Olejniczak analizuje *kaligrafitti* w Trypolisie i Misracie po upadku reżimu Al-Kaddafiego. *Kaligrafitti* to forma sztuki ulicznej łącząca w sobie elementy kaligrafii i *graffiti*. Charakteryzuje się ona artystycznym połączeniem pisma (często kaligraficznego, np. arabskiego) z elementami charakterystycznymi dla *graffiti*, takimi jak tagi, techniki malowania, czy dobór kolorów. *Kaligrafitti* może być postrzegane jako forma ekspresji artystycznej, komentarza społecznego, czy też manifestacji tożsamości kulturowej. Franciszek Olejniczak skupia się na dialogu sztuki z tożsamością narodową w kontekście procesu tworzenia nowej tożsamości libijskiej. Bada zebrany materiał w odniesieniu do elementów kultury arabskiej i islamu, posługując się pojęciami „sceny wizualnej” i „reżimu widoczności”. W rezultacie potwierdza wnioski uczonych podkreślających rolę procesów kulturowych w budowaniu państwa. *Kaligrafitti*, mimo swego efemerycznego charakteru, jawi się jako przydatne w wyrażaniu tożsamości i oporu społecznego.

Naturalną kontynuacją powyższego artykułu jest trójautorskie opracowanie Zuzanny Aleksiejczyk, Jakuba Sewehli oraz Konrada Walcza-ka. Jako członkowie tej samej wyprawy naukowej co Franciszek Olejniczak, wykorzystują oni swoje badania terenowe do analizy *graffiti* w Trypolisie i Misracie. Tekst, czerpiący z perspektywy poststruktura-

listycznej, dzieli się na trzy części: historyczną, metodologiczną i analityczną. Część historyczna przedstawia kontekst rewolucji libijskiej i jej konsekwencje społeczno-polityczne. Część metodologiczna omawia historię i typologię *graffiti* w regionie Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki. Analiza *graffiti* obejmuje wyszczególnienie charakterystycznych motywów (np. flaga Libii, karykatury Al-Kaddafiego, różne hasła i slogany). Należy mocno podkreślić, iż nie byłaby ona możliwa, gdyby Autorzy nie znali języka arabskiego. Podsumowanie zawiera refleksję nad rolą *graffiti* w procesie transformacji społeczno-politycznej Libii.

Ostatni w tomie tekst, napisany przez łódzką badaczkę, Paulinę Andruszkiewicz, przenosi Czytelników do państwa położonego na zachód od Libii, mianowicie Maroka. Autorkę interesuje partycypacja kobiet w życiu publicznym tego kraju, w kontekście przemian społecznych ostatnich dwudziestu lat. Paulina Andruszkiewicz bada między innymi, czy wzrost udziału kobiet w polityce i biznesie świadczy o realnych przemianach społecznych. Omawia wpływ dostępności edukacji na zwiększoną aktywność zawodową kobiet. W części zasadniczej artykułu przedstawia przykłady trzech kobiet piastujących wysokie stanowiska w Maroku (Fatima Zahra Ammor, Fatima Zahra Mansouri oraz Miriem Bensalah-Chaqrour). Analiza ich pochodzenia i wykształcenia skłania Autorkę do słusznego wniosku, iż sukces zawodowy kobiet w krajach takich jak Maroko jest przede wszystkim uzależniony od ich pochodzenia i statusu ekonomicznego. Absolwentka stosunków międzynarodowych na Uniwersytecie Łódzkim zauważa przy tym ciekawy paradoks – kobiety na wysokich stanowiskach często rezygnują z publicznego prezentowania kobiecości. Tymczasem większość Marokanek wciąż ograniczana jest do pełnienia roli matek i żon. Emancypacja kobiet w Afryce Północnej następuje, jednak zmiany na tym polu zachodzą bardzo wolno.

Przyszłość Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej zależy od znalezienia równowagi między tradycją a otwartością na zmiany. Niniejsza monografia podejmuje próbę analizy złożonej rzeczywistości regionu, rozdartego między utopijnymi aspiracjami a pragmatycznym podejściem. Prezentowane artykuły rzucają światło na kluczowe problemy świata arabsko-muzułmańskiego, takie jak kwestia praw człowieka, konflikty religijne i polityczne, a także wyzwania demograficzne i urbanistyczne. Analiza obejmuje szeroki zakres zagadnień, od prawa międzynarodowego po zjawiska kultury popularnej. Libia, będąca w centrum zaintere-

sowania trzech tekstów, stanowi punkt odniesienia dla szerszych rozważań na temat transformacji społeczno-politycznych. Autorki i autorzy starają się przedstawić zróżnicowane perspektywy, uwzględniając zarówno historyczne konteksty, jak i współczesne wyzwania. Mimo młodego wieku wykazują dużą dojrzałość badawczą – wszyscy podkreślają brak prostych i jednoznacznych rozwiązań. Tym samym studium zachęca do dalszych badań i refleksji nad złożoną rzeczywistością tej części świata, w której dominuje islam.

Marta Woźniak-Bobińska
Łódź, luty 2025